

رسم و ضبط و راهنمای تدریس
روخوانی و روان خوانی قرآن کریم

علی خیبیو

شرکت چاپ و نشر بین الملل

سازمان تبلیغات اسلامی

نام کتاب: رسم و ضبط و راهنمای تدریس و خوانی و روان خوانی قرآن کریم

مؤلف: علی حبیبی

شرکت چاپ و نشر بین الملل

نوبت چاپ: اول - زمستان ۱۳۹۵
لدترافری، چاپ و صحافی: آبینگار، ایمان

شماره کتان ۳۰۰۰ نسخه

قیمت: ۴۵۰ ریال

طراحی: سید علی ابراهیمی

مسئول تولید: شریف شایسته

شابک: ۹۷۸-۶۰۴-۷۱۱-۵

دفتر مرکزی:

تهران، میدان استقلال، سعدی جنوبی، پلاک ۲، طبقه سوم

تلفن: ۰۲۱-۳۳۹۲۲۹۵۹

نمبر: ۳۳۱۱۸۶۰۲

فروشگاه مرکزی:

میدان فلسطین، ضلع شمال شرق، پلاک ۴ و ۵

تلفن: ۰۲۱-۸۸۲۱۹۸۰

نمبر: ۸۸۹۰۳۸۴۳

Email: intlpub@intlpub.ir
www.intlpub.ir

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره‌ی کامپیوتری اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، اقتباس در گومه در مستندنویسی و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

سرشناسه

عنوان و نام پدید آور: رسم و ضبط و راهنمای تدریس و خوانی و روان خوانی قرآن کریم/ علی حبیبی

مشخصات نشر

تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۹۵

مشخصات ظاهری

۲۳۹ ص: ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س ۳

شابک

۹۷۸-۶۰۴-۷۱۱-۵

وضعیت فهرست نویسی: فنیبا

قرآن -- قرائت -- راهنمای آموزشی

موضوع

قرآن -- تجوید -- راهنمای آموزشی

موضوع

Qur'an -- Recitation -- Study and teaching

موضوع

Qur'an -- Readings -- Study and teaching

موضوع

قرآن -- راهنمای آموزشی

موضوع

شناسه افزوده: سازمان تبلیغات اسلامی. شرکت چاپ و نشر بین الملل

۱۳۹۵ ر ۵ ح ۲ / BP ۷۶

رده بندی کنگره

۲۹۷/۱۵۱۰۷

رده بندی دیویی

۴۴۳۸۷۸۱

شماره کتابشناسی ملی

فهرست مطالب

۷	پیشگفتار
۹	مقدمه
۱۳	بخش اول: بررسی سیر تکاملی نگارش و علامت گذاری قرآن کریم (رسم و ضبط قرآن)
۱۶	ویژگی های خط عرب در صدر اسلام
۱۹	نحوه نگارش قرآن در زمان پیامبر گرامی اسلام ﷺ
۲۲	اصلاحات انجام گرفته شده توسط ابوالاسود دؤلی
۲۳	اصلاحات انجام شده توسط نصر بن عاصم و یحیی بن یعمر
۲۶	اصلاحات انجام گرفته توسط خلیل بن احمد فراهیدی
۲۹	نشانه حرکات
۳۳	نشانه حروف مد
۳۵	الف مدی
۳۸	باء مدی
۴۱	واو مدی
۴۴	نشانه سکون
۵۰	نشانه تشدید
۵۶	نشانه مد
۶۰	نشانه تنوین
۶۵	احکام نون ساکن و تنوین و نحوه علامت گذاری آنها
۷۱	رسم القرآن و نحوه علامت گذاری آنها
۷۳	حروف ناخوانا در قرآن کریم
۷۶	موارد الف ناخوانا
۸۸	موارد واو ناخوانا
۹۳	موارد باء ناخوانا
۹۷	موارد لام ناخوانا
۹۸	جمع بندی موارد حروف ناخوانا در قرآن کریم
۱۰۳	حروفی که نوشته نشده ولی خوانده می شوند
۱۱۵	بخش دوم: کلیاتی در باره مهارت های آموزش روخوانی و روانخوانی قرآن کریم

- حروف تهجی یا الفبای زبان عرب ۱۱۹
- روش تدریس مباحث روخوانی ۱۲۶
- روش تدریس حروف و حروف مقطعه برای بزرگسالان ۱۲۹
- روش تدریس حروف برای خردسالان ۱۳۳
- روش تدریس حرکات و حروف مدی ۱۳۴
- روش تدریس حرکات برای بزرگسالان ۱۳۷
- روش تدریس صداهاى کوتاه برای خردسالان ۱۴۶
- روش تدریس حروف مدی برای بزرگسالان ۱۵۲
- روش تدریس صداهاى کشیده برای خردسالان ۱۶۲
- روش تدریس سکون برای بزرگسالان ۱۶۵
- روش تدریس سکون برای خردسالان ۱۶۸
- روش تدریس سکون برای بزرگسالان ۱۷۱
- روش تدریس سکون برای خردسالان ۱۷۴
- روش تدریس علامت ماباء برای بزرگسالان و خردسالان ۱۷۷
- روش تدریس تنوین برای بزرگسالان ۱۷۹
- روش تدریس تنوین برای خردسالان ۱۸۱
- روش تدریس حروف ناخوانا برای بزرگسالان ۱۸۳
- روش تدریس حروف ناخوانا برای خردسالان ۱۹۱
- روش تدریس حروفی که نوشته نشده اند ولی خوانا هستند برای بزرگسالان ۱۹۹
- روش تدریس حروف نانوخته برای خردسالان ۲۰۲
- روش تدریس رفع التقاء ساکنین برای بزرگسالان ۲۰۳
- روش تدریس حروف مقطعه برای خردسالان ۲۰۵
- روان خوانی قرآن کریم ۲۰۸
- بخش سوم: کلیاتی درباره مهارت‌های آموزش روخوانی و روان خوانی قرآن کریم ۲۰۹
- پیش‌گفتار ۲۱۲
- انواع تمرین ۲۱۵
- ارزیابی معلم از روش تدریس خود ۲۱۶
- عوامل مؤثر در برقراری انضباط در کلاس ۲۱۸
- فهرست منابع ۲۲۵

پیشگفتار

حوزه‌های علمیه شیعه، وارث میراث ماندگار علوم و معارف اهل بیت علیهم‌السلام و پاسدار حریم و کیان شریعت و عقاید اسلامی‌اند. این رسالت خطیر، مسؤولیت عالمان دین‌باور را در عرصه تعلیم و تربیت، چند برابر کرده است. دغدغه‌های همیشگی عالمان متعهد و طلاب و مبتلایان، دلسوز نسبت به اصلاح و غنابخشی کمی و کیفی شیوه‌ها، متون و الگوهای آموزشی، در راستای بالندگی، پویایی و کارآمدی نظام آموزشی حوزه، ضرورت بازنگری و اصلاح متون بدیع و کارآمد را مورد تأکید قرار می‌دهد.

منزلت و رفعت این علم در حوزة‌ها و بهره‌مندی از تراش گران‌سنگ و ذخایر ارزشمند متون قوام، از صلاح‌های سلف و وزانت و اعتبار مؤلفان آنها ایجاب می‌کند که در اصلاح و تدوین متون درسی، اهتمام و دقت و تأمل شایسته مبذول شود. همچنین دگرگونی و تحول در گرایش‌ها، نیازها، انتظارات، شیوه‌ها و الگوهای تعلیم و تربیت، مسؤولیت متولیان و متصدیان امر آموزش، پژوهش و برنامه‌ریزی درسی را در حوزه افزون می‌سازد تا به صورت مستمر با ارائه روش‌ها و قالب‌های بدیع و با ارتقای محتوا به اصلاح و تدوین متون درسی، همت گمارند.

از این رو مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران بر اساس مدیریت‌ها و نیازهای یاد شده، به اصلاح و تدوین متون درسی اقدام کرده‌ها جلد کتاب درسی «تدریس، تدوین و منتشر کرده است. در این فرایند سعی شده که با حفظ اصالت و عنای محتوایی گنجینه‌های ارزشمند برجای مانده از عالمان گذشته، با کاربرست تکنولوژی آموزشی و مراعات اصول، معیارها و الگوهای جدید، متونی متناسب با اهداف خود، در چارچوب برنامه‌ها و سرفصل‌های مصوب و سطح علمی و انتظارات فراگیران ارائه کند.

پیمودن این مسیر بلند و طولانی، به مساعدت و حمایت همه جانبه استادان، صاحب‌نظران، مدیران و طلاب معزز نیازمند است که با ارائه پیشنهادها، نقدها و دیدگاه‌هایشان از طریق رایانامه (Motoon@whc.ir) ما را در بهبودبخشی و طی نمودن

درست و صحیح این مسیر صعب و دشوار، یاری دهند.
 در اینجا فرصت را غنیمت می‌شماریم و از تمامی دست اندرکاران این طرح سترگ،
 به ویژه مؤلف محترم جناب حجت الاسلام و المسلمین شیخ علی حبیبی،
 کارشناسان گرانقدر که ارزیابی علمی این کتاب را بر عهده گرفته‌اند، مدیریت محترم
 تهیه و تدوین متون و منابع درسی، قدردانی می‌کنیم و تلاش خالصانه آنان را ارج
 می‌نهم.

بِعونِ اللهِ تَعَالَى وَعَلِيهِ التَّكْلَانِ
 مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران
 معاونت آموزش - تابستان ۱۳۹۴

www.ketab.ir

مقدمه

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ ذَكَرَ أَوْ أُنشِيَ، حُرّاً أَوْ مَمْلُوكٍ، إِلَّا وَلَّيَهُ عَلَيْهِ حَقٌّ وَاجِبٌ أَنْ يَتَعَلَّمَ مِنَ الْقُرْآنِ وَيَتَفَقَّهُ فِيهِ؛ پیامبر خدا ﷺ فرمودند: هیچ مؤمنی نیست خواه مرد باشد یا زن، آزاد باشد یا برده، مگر اینکه خداوند بر او حقی واجب دارد که باید (به اندازه توانش) قرآن را بیاموزد و در آن (بیندیشد و نسبت به معارف و احکامش) آگاهی یابد.

در احادیث اسلامی دربارهٔ تعلیم و تعلّم قرآن کریم بسیار سفارش و برای آن اجر و پاداش فراوانی در نظر گرفته شده. و این امر، مسلمانان را بر آن داشته است تا به عنوان یک تکلیف الهی، قرآن را بیاموزند. به دیگران نیز آموزش دهند.

برای آموزش قرائت قرآن، در هر کشوری با توجه به مشترکات فرهنگی، الفبای نگارش و قواعد املا و انشای آنها با زبان مردمی که زبان قرآن است، شیوه‌های متفاوتی به کار گرفته می‌شود. این شیوه‌ها با توجه به پیوسته بودن فنون آموزش و ابتکار و خلاقیت معلّمان مؤمن و متعهد، همیشه در حال تکامل و پیشرفت بوده و هست. همه می‌کوشند در کوتاه‌ترین زمان، علاقه‌مندان را با قرائت صحیح قرآن کریم آشنا سازند تا در پرتو آشنایی با معارف قرآن و بهره‌گیری از نور هدایت آن، در صراط مستقیم الهی قرار گیرند.

علمای شیعه از صدر اسلام تا کنون قدم‌های مثبتی در امر صحیح‌خوانی و آموزش قرآن کریم برداشته‌اند. نخستین قدم در امر صحیح‌خوانی، توسط ابوالاسود دؤنلی^۱ از

۱. میرزا حسین نوری؛ مستدرک الوسائل؛ ج ۱، ص ۲۸۷، ح ۵.

۲. ابوالاسود دؤنلی (ظالم بن عمرو) شاعری حاضر جواب، فازی قرآن، محدث و مدّنی قاضی بصره بود. وی از بزرگان شیعه و از اصحاب خاص امیرمؤمنان حضرت علی علیه السلام بود و در جنگ صفین در رکاب آن حضرت شرکت داشت و از اصحاب امام حسن و حسین و علی بن الحسین علیهم السلام نیز بود. ایشان در سال ۶۹ ق در ۸۵ سالگی در بصره از دنیا رفت. وی کلیات علم نحو را از حضرت علی علیه السلام فرا گرفت و با راهنمایی آن حضرت به گسترش آن پرداخت و اولین کسی بود که برای صحت قرائت قرآن کریم، به وسیله نقطه، قرآن را علامت‌گذاری کرد. (سید حسن صدر؛ تاسیس الشیعه للعلوم الاسلام؛ ص ۴۰ -

شیعیان برجسته امیرالمؤمنین علی علیه السلام برداشته و سپس توسط دو تن از شاگردانش به نام‌های نصر بن عاصم^۱ و یحیی بن یعمر^۲ تکمیل شد و در اواخر قرن دوم هجری، علامت‌هایی که امروزه در قرآن به کار گرفته می‌شود، توسط خلیل بن احمد فراهیدی^۳ از شیعیان اهل بیت علیهم السلام برای سهولت در قرائت و آموزش قرآن انتخاب شد.^۴

در ایران، به ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با توجه به مشترکات فراوان قرآن با الفبای فارسی و اصول نگارش و علامت‌های به کار رفته در آن، اقدامات مثبتی صورت گرفته و روش‌های بسیار ساده‌ای جهت آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم^۵ ارائه و

۱. نصر بن عاصم بن یحیی بن یعمر (وفات ۹۰ ق) از شاگردان ابی الاسود بوده و نحورا از یحیی بن یعمر آموخت و با او در نقطه‌گذاری حروف متشابه قرآن، همکاری می‌کرد (محمد باقر حجتی؛ پژوهشی در تاریخ قرآن، ص ۴۶۹).

۲. یحیی بن یعمر عدوانی بسری، از شاگردان ابوالاسود دونلی و از شیعیانی است که اهل بیت علیهم السلام را برتر از دیگران می‌دانست. وی شاعر و حنبله و اب، محدث و عالم به قرآن کریم، نحو و لغت عرب بود. ایشان یکی از قراء بصره و مدنی نیز قاضی سزه بن راسان بود. وفاتش را بعضی قبل از سال ۱۰۰ ق و بعضی بعد از آن می‌دانند. (سید حسن صدر؛ تأسیس الشیعه للعلوم الاسلام؛ ص ۶۵-۶۷).

۳. خلیل بن احمد فراهیدی، از علمای شیعه و از اصحاب امام جعفر صادق علیه السلام و شاعری توانا و از بزرگان علم نحو و واضع علم عروض (علمی که به وسیله آن به ایران معروض و تغییرات آن پی برده می‌شود) است. نخستین فرهنگ لغت عرب به نام «العین» منسوب به او است. او در سال ۱۷۰ ق در سن ۶۴ سالگی در بصره درگذشت. (همان، ص ۱۵-۴۸؛ دانشنامه جهان اسلام، ج ۲، ص ۱۰۲-۱۰۴).

۴. ابن ابی داود سجستانی «المصاحف»؛ ابو عمرو دانی «المحکم فی الصحاح»؛ «المصاحف»؛ بدرالدین زرکشی «البرهان فی علوم القرآن»؛ ج ۱؛ سیوطی «الاتقان»؛ مارغنی «دلیل الحریث علی مورد الضمان»؛ زرکانی «مناهل العرفان»؛ ج ۱؛ محمد هادی معرفت «التمهید فی علوم القرآن»؛ ج ۱؛ محمد باقر حجتی «پژوهشی در تاریخ قرآن»؛ محمود رامیار «تاریخ قرآن»؛ ...

۵. قرائت صحیح قرآن کریم از سه جهت قابل بررسی است:

- (۱) نگارش و علامت‌گذاری که در ایران به آن «روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم» می‌گویند؛
- (۲) مخارج و تلفظ صحیح حروف که باغبان «تجوید قرآن کریم» شناخته می‌شود؛
- (۳) انتخاب محل مناسب برای وقف و تحوُّه و وقف کردن بر آخر کلمات، که به آن «وقف و ابتدا» می‌گویند.

کتاب‌های متعددی در این باره منتشر شده است که هر کدام محاسنی دارد. خداوند را شاکرم که به این بنده ناچیز توفیق داد در سال ۱۳۶۰ جزوه‌ای در زمینه آموزش روخوانی قرآن کریم تهیه و همزمان به برگزاری دوره‌های تربیت معلم قرآن نیز اقدام کنم. بعد از چند سال لازم دیدم متن آموزشی در دو سطح جداگانه برای خردسالان و بزرگسالان تهیه کرده و برای معلمان ارجمند نیز راهنمای تدریس آن را بنویسم که بحمدالله با استقبال فراوان مواجه شد. در سال ۱۳۷۳ به درخواست معاونت آموزش حوزه علمیه قم با همکاری حاج آقا محمدرضا شهیدی (حافظ کل قرآن کریم با چهره ریاضت) کتاب *روان‌خوانی و تجوید قرآن کریم* را به عنوان متن درسی سال اول حوزه‌های علمیه کریم که آن نیز مورد استقبال همگان قرار گرفت. پس از آن، کمبود راهنمای تدریس جهت قرآن کریم را احساس کردم؛ لذا چند نفر از استادان تجوید را به همکاری دعوت کردم که نتایج جواب مثبتی نشنیدم؛ از این رو خود دست به کار شدم و نخست آموزش تجوید سطح یک، (برای افراد مبتدی) و سطح دو (تکمیلی) و سپس راهنمای تدریس آنها را نیز نوشتم که بحمدالله آن نیز با استقبال فراوان مواجه شد و هر سال بیش از یکصد هزار جلد توسط نشران متعدد چاپ و منتشر می‌شود.

با توجه به رواج قرآن‌هایی با رسم‌الخط‌های مختلف، ایرانی، عربی، ترکی، شبه‌قاره هند و اخیراً قرآن کم‌علامت) در کشور و پیشرفت فنون آموزش، به خود لازم دیدم رسم و ضبط^۱ و سیر تکاملی نگارش و علامت‌گذاری قرآن کریم را مسرود تیار و در بررسی کنم تا معلمان ارجمند با آگاهی بیشتر به آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم بپردازند.

مباحث این نوشتار، شامل سه بخش است:

۱. بررسی سیر تکاملی نگارش و علامت‌گذاری قرآن کریم؛ ریشه‌یابی علامت‌های قرآن کریم (ضبط القرآن) و بیان وجوه اشتراک و افتراق آنها با زبان فارسی؛ بررسی کلماتی که برخلاف تلفظ نوشته شده‌اند و حرفی کم یا زیاد دارند (رسم القرآن) و نحوه

۱. «رسم القرآن» کیفیت نگارش کلمات قرآن کریم از نظر حذف و زیادت حروف، وقف و ابتدای کلمات است. اما «ضبط القرآن» نشانه‌هایی است که کیفیت تلفظ صحیح کلمات را از نظر فتحه، کسره، ضمه، سکون، تشدید و... مشخص می‌سازد.

علامت گذاری آنها بر اساس رسم الخط های مختلف؛

۲. بررسی مقدار مطالبی که در هر جلسه آموزشی (با توجه به سطح افراد کلاس) باید گفته شود و ارائه روش تدریس مناسب و قابل اجرا برای همه عزیزان در سراسر کشور.
۳. کلیاتی درباره مهارت های آموزشی روخوانی و روان خوانی قرآن کریم. از خداوند متعال عاجزانه می خواهم مرا در رسیدن به این هدف یاری کند و امیدوارم معلمان عزیز و دلسوز با راهنمایی های خود، بنده را در جهت رفع نقایص و ارائه کار بهتر کمک کنند.

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

قم - شیخ علی حبیبی

www.ketab.ir